

25. Там же. – Л.119.
26. Там же. – Д. 19. – Л. 143.
27. Там же. – Д. 21. – Л. 54.
28. Там же. – Л. 55.
29. Там же. – Д. 19. – Л. 57.
30. Там же. – Л.95.
31. Там же. – Д. 23. – Л.22.
32. Там же. – Д. 22. – Л. 37.
33. Там же. – Л. 37–38.
34. Там же. – Д. 23. –Л. 113.
35. Там же. – Л. 112.

Мельников А.В.

ПРАВОВЕ ПОЛОЖЕННЯ МІСЦЕВОГО НАСЕЛЕННЯ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА У 1941–1945 РР. ЗА НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИМ І РАДЯНСЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Друга світова війна є однією з найтрагічніших сторінок в історії. Ця війна залишила в розрусі весь Європейський континент. Україна постраждала від військових дій і окупації більше багатьох інших країн. Актуальність вивчення суті окупаційного режиму зростає з кожним роком. Багато в чому це зв'язано з браком енергетичних ресурсів на планеті: останніми роками декілька високорозвинутих країн під приводом скидання диктаторського режиму і боротьби з міжнародним тероризмом фактично окупували Ірак.

Історико-правовий аспект німецько-фашистського окупаційного режиму на території Криму цікавив деяких вчених, дослідників і раніше [1]. Наукова новизна даної статті полягає в незначній кількості досліджень правового положення місцевого населення Кримського півострова у вказаний період [2]. При цьому в деяких роботах розкриваються окремі сторони нацистського окупаційного режиму: організаційна, фінансова, житлова, господарська, ідеологічна [3]. Проте, майже ніде не проводиться аналіз правового статусу місцевого населення на окупованій фашистами території по німецьких і по радянських нормативно-правових актах, що діяли під час Другої світової війни. Тому предметом статті є правове положення місцевого населення Криму у 1941–1945 рр. За мету роботи ставиться дослідження статусу місцевого населення Криму, з погляду німецько-фашистського і радянського законодавства.

В ході відступу Червоної Армії у 1941 р. була евакуйована на схід значна частина населення Криму. Більшою мірою це торкнулося громадян СРСР слов'янського походження, оскільки близько 52 тисяч німців в серпні 1941 р. радянська влада вислала за межі півострова і лише незначна їх частина повернулася під час окупації [4, с.108]. Проте, багато жителів Криму не змогли або не побажали евакуюватися. Серед тих, що залишилися – частина створила партизанський опір, вела підпільну боротьбу проти фашизму, а частина населення, незадоволена більшовицькою ідеологією, залишилася в окупованих містах і районах.

У планах німецько-фашистського командування Кримський півострів завжди займав особливе місце [5, с. 48–65]. Формально він входив до складу генерального комісаріату «Таврія» рейхскомісаріату «Україна». Проте, нацисти бажали створити в тут «рай для німців» – Кримську Рів'єру – державу «Фатерланд». Це обґрунтовувалося тим, що цивілізація була привнесена сюди готськими племенами, нащадками яких були німці. Вони проводили активну роботу по збору будь-яких фактів, що підтверджували наявність вікової німецької культури на півострові [6].

Уряд Третього рейху надавав значну увагу багатонаціональній Криму. Фашисти розмежовували росіян і українців, особливо виділяли євреїв, кримських татар і так зване – «фольксдойче» (етнічних німців, що жили поза Німеччиною). Для безпеки Третього рейху фашистські лідери вважали за необхідне знищення етнічних росіян різними способами від масових розстрілів, отруєнь вихлопними газами в «душогубках» і до активної пропаганди плюсів стерилізації [7]. Окремі інструкції віддавали перевагу «політично благонадійним» українцям в призначенні на посади в порівнянні з такими ж російськими [8, с. 337–346]. Ортьскомендант м. Сімферополя неодноразово пропонував українцям і татарам, які були зареєстровані як росіяни, по їх бажанню і за наявності доказів поводитися з клопотанням в комісію при Головному управлінні поліції м. Сімферополя для отримання нових паспортів з вказівкою їх національності [9, с. 32–34]. Проте українське населення, у відмінність, наприклад, від німецького або татарського, не користувалося якимись особливими пільгами або привілеями. З боку німецьких окупаційних властей робилися досить обмежені послаблення по відношенню до українців. Наприклад: було створено при Сімферопольському міському управлінні Бюро допомоги українському населенню [10].

Одним з перших нововведень окупаційних властей стало те, що місцеве населення (незалежно від національності) було обмежене в свободі пересування не тільки за межі населеного пункту, але і усередині нього. Так, комендант Кримських міст і районів заборонили жителям виходити на вулицю в темний час доби, тобто з 17 до 6 годин ранку – восени і взимку, і з 20 до 4 годин ранку весною і влітку [11, с. 9, 22, 52–53, 95]. За порушення – сувора кара, яка часто закінчувалася смертю для порушника.

Правовий статус німця – приналежність до німецької національності – строго охоронявся ортьскомендатурою, оскільки це надавало певні пільги по оплаті за житло, по придбанню деяких товарів, наприклад, м'яса, по соціальному забезпеченню, підвищеній оплаті праці, по обслуговуванню у німецьких крамницях, по отриманню у власність земельних ділянок і т.п. [12]. Так, в м. Сімферополі була розстріляна Нелля Бауер за підробку документів, завдяки яким вона одержала приналежність до німецької нації [13, с.39].

Румуни і болгары були прирівняні в правовому статусі до німців [14, с.40]. 9 вересня 1942 р. комендант м. Сімферополя зобов'язав всіх румун і болгар з'явитися в польову жандармерію міської комендатури, довести приналежність до своєї нації і одержати відповідне посвідчення. 7–12 жовтня 1942 р. цю ж процедуру необхідно було пройти всім італійцям [15]. До привілеїв можна також віднести надання румун-

ським урядом подарунків на паску всім сім'ям румун і молдаван [16]. Проте, незалежно від національності спеціальні загони СС і СД (эйнзаць-команди) знищували патріотів радянської влади, партизан, політкомісарів і т.п. У деяких загонах служили разом з німцями, румунами і росіяни, українці, білоруси. Окупаційні власті проводили набір спеціальних воєнізованих загонів з кримських татар для служби в Криму [17, з. 289]. Ці загони систематично проводили «вилазки» у ліс проти партизан та їхніх баз.

Правове положення єврейського населення було безправним і дуже плачевним: повсюдні масові розстріли і пограбування, примушення до рабської праці.

Таким чином, правовий статус Кримських німців, болгар, румун, молдаван, італійців, кримських татар (громадян СРСР) істотно відрізнявся від положення росіян, українців, білорусів, євреїв і т.п.

Судова практика [18, с. 497] військових трибуналів СРСР показала, що військові трибунали кваліфікували як зраду Батьківщині всяке сприяння, надане радянськими громадянами фашистам в період тимчасової окупації, незалежно від характеру цього сприяння, що фактично позбавляло їх яких-небудь прав. Така кваліфікація у ряді випадків була неправильною і не відповідає Указу Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 р., який проводив відмінність між зрадниками Батьківщини і посібниками ворога. У зв'язку з цим 25 листопада 1943р. Пленум Верховного суду СРСР роз'яснив, що радянські громадяни, які в період німецько-фашистської окупації, у тому числі і Кримського півострову, служили в органах гестапо або на відповідальних адміністративних посадах (бургомістри, начальники поліції, коменданти і т.п.), доставляли нацистам відомості, які мали військову або державну таємницю; видавали або переслідували партизан, військовослужбовців Червоної Армії, радянських активістів і членів їх сімей; брали безпосередню участь у вбивствах або насильстві над населенням, грабежах і винищуванні майна громадян або юридичних осіб, а також дезертири, – підлягали відповідальності за зраду Батьківщині. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 р. дані діяння каралися смертною стратою через повішення [19, с. 146–147]. Особи, що виконували завдання німецьких окупантів по збору продовольства, фуражу і речей для потреб німецької армії, відновленню підприємств промисловості, транспорту і сільського господарства або надаючи їм інше активне сприяння, за відсутності в їх діях ознак зради Батьківщині, підлягали відповідальності як посібники німецько-фашистським окупантам і каралися посиленням на каторжні роботи строком від 15 до 20 років. Слід зазначити, що добровільна явка з повинною, за відсутності тяжких наслідків злочинної діяльності обвинуваченого, розглядалася як пом'якшувальна вина обставина.

Розгляд всіх вищезгаданих кримінальних справ покладалася на військово-польові суди (військові трибунали) при дивізіях діючих армій в наступному складі: голова військового трибуналу (голова суду), начальник особливого відділу дивізії і заступник командира дивізії по політичній частині. У судовому процесі обов'язково брав участь прокурор дивізії. Вироки цих судів затверджувалися командиром дивізії і виконувалися негайно, що відповідало Указу Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 р., який частково змінив Положення про військові трибунали в місцевостях, оголошених на військовому положенні, і в районі військових дій, затверджених Указом Верховної Ради СРСР від 22 червня 1942 р. У останньому передбачалося, що про кожний вирок, що присуджує до вищої міри покарання (розстрілу), військовий трибунал повідомляв по телеграфу Голову Військової Колегії Верховного Суду СРСР і Головного Військового Прокурора Червоної Армії. У разі ж неотримання протягом 72 годин з моменту вручення телеграми адресату телеграфного повідомлення від вищезгаданих посадовців про припинення виконання покарання вирок виконувався [20, с. 52].

Радянський уряд вів рішучу боротьбу і з членами сімей зрадників Батьківщині. Так, ухвалою ДКО № ГОКО – 192сс від 24 червня 1942 р. «Про членів сімей зрадників Батьківщини» встановлювалося, що повнолітні члени сімей зрадників Батьківщини, осуждених до вищої міри покарання за шпигунство на користь Німеччини і її союзників, за дезертирство, зраду, сприяння фашистам, службу в каральних або адміністративних органах німецьких окупантів і за спробу зради Батьківщині, підлягають арешту і посиланню у віддалені місцевості СРСР строком на п'ять років [21, с. 483]. Членами сім'ї зрадника Батьківщині вважалися: батьки, чоловік, дружина, діти, брати і сестри, якщо вони проживали спільно із зрадником Батьківщині до моменту здійснення злочину або до моменту мобілізації в армію у зв'язку з початком війни. Застосування репресій відносно вищезгаданих осіб було покладене на органи НКВС на підставі судових вироків або рішень Особливої наради при НКВС СРСР.

Не підлягали залученню до кримінальної відповідальності радянські громадяни, що посідали адміністративні посади на окупованій території у тому числі і Криму, якщо було встановлено, що вони надавали допомоги партизанам, підпільникам і частинам Червоної Армії, або саботували виконання вимог німецьких властей, допомагали населенню в захованні запасів продовольства і майна, або іншими способами сприяли боротьбі з окупантами. Також в цю категорію входили дрібні службовці адміністративних установ, робітники і фахівці, що займалися своєю професією (лікарі, ветеринари, агрономи, інженери, вчителі і т.п.), якщо вони не зробили вищеописаних злочинних дій [22, с. 47–49].

Таким чином, радянське керівництво рахувало всіх радянських громадян, що залишилися на окупованій німецько-фашистськими загарбниками території СРСР, потенційними зрадниками Батьківщини або посібниками ворога. Самостійно довести свою невинність, на наш погляд, було дуже не просто. Агрономи, інженери лікарі, і т.п., що служили у окупаційних органах місцевої влади (міських управлінь або районних управах) вважалися як мінімум сприяючими німцям, тобто посібниками ворога. Обставини, що виключали винність таких осіб, повинні були підтвердити партизани, підпільники, інші громадяни, яким була надана допомога. Проте, часто їх просто вже не було в живих. Тому, на наш погляд, правосуб'єктність цих громадян була істотно обмежена. Німецькі ж окупаційні власті строго дотримувалися політиці слов'янського і єврейського геноциду, затвердженої, зокрема, в Генеральному плані «Ост». Проте у Криму для фольксдойче, етнічних союзників рейху (румун, болгар, угорців і т.п.) і осіб, що сумлінно служили під

час війни фашистам, існували відносно сприятливі умови життя.

Література і джерела

1. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941–1944). О роли вермахта и его руководящих органах в осуществлении оккупационного режима на советской территории. – М., 1974; Романько О. В. Мусульманские легионы во Второй мировой войне. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004; Мельников Д., Черная Л. Империя смерти: аппарат насилия в нацистской Германии 1933–1945. – М., 1987; Крымская АССР (1921–1945) / Сост. Ю.И. Горбунов. – Симферополь: Таврия, 1990.
2. Рекотов П. В. Німецько-фашистський окупаційний режим на території України (1941–1944 рр.). – К., 1997.; Брошеван В. Симферополь 1941–1944: историко-документальный очерк о городе Симферополе в годы Великой Отечественной войны. – Симферополь, 1994; Мельников А.В. Военно-полицейская власть на оккупированной территории Крымского полуострова в годы Великой Отечественной войны// Материалы XII Международной конференции историков права «Етнонаціональні чинники в історії державно-правового будівництва. – Симферополь, 2004; Романько О. Крым, 1941–1944 гг.: Оккупация и коллаборационизм: Сборник статей и материалов. – Симферополь: «Магистр», 2004;
3. Гуркович В. М. Окупаційний режим в Криму (1941–1944). – Симферополь: Таврія, 1996.; Мельников А. В. О некоторых вопросах финансово-хозяйственной политики Третьего рейха на территории рейхскомиссариата «Украина»//Материалы I Всеукраинской научно-практической конференции «Науковий потенціал України». – К., 2005; Романько О. В. Добровольческие формирования из граждан СССР в германских вооруженных силах на территории Крыма (1941–1944). Этапы создания и деятельности // Культура народов Причерноморья. – 1998. – № 5; Мельников А. В. Жилищные правоотношения на оккупированном фашистами Крымском полуострове // Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 57.
4. Гуркович В. М. Окупаційний режим в Криму (1941–1944). – Симферополь: Таврія, 1996.
5. Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике Германии на территории СССР (1941–1945). – М., 1985.
6. Голос Крыма. – 1942. – 20 вересня.
7. Преступные цели – преступные средства: Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941–1944). – М., 1985. – С. 81–84; Куманев Г.А. 1941–1945: Краткая история, документы, фотографии. – М., 1982. – С. 89
8. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т. I / Упоряд. В. Косик. – Львів, 1997.
9. Гуркович В. М. Окупаційний режим в Криму (1941–1944). – Симферополь: Таврія, 1996.
10. Голос Крыма. – 1942. – 7 липня.
11. Гуркович В. М. Окупаційний режим в Криму (1941–1944). – Симферополь: Таврія, 1996.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 131. – Арк. 346; державний архів у Автономній Республіці Крим. – Ф. П–156. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 31; Голос Крыма. – 1942. – 26 березня; Евпаторийские известия. – 1942. – 14 березня.
13. Гуркович В. М. Окупаційний режим в Криму (1941–1944). – Симферополь: Таврія, 1996.
14. Там само. – С. 40.
15. Голос Крыма. – 1942. – 7 жовтня; там само. – 1942. – 11 жовтня.
16. Там само. – 1943. – 25 квітня.
17. Романько О. В. Добровольческие формирования из граждан СССР в германских вооруженных силах на территории Крыма (1941–1944). Этапы создания и деятельности // Культура народов Причерноморья. – 1998. - № 5. – С. 289.
18. Хрестоматія з історії держави і права України. – Т.2. Лютий 1917 р. – 1996 р.: Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; За ред. члена-кореспондента Академії правових наук України В. Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре. – 1997.
19. Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика / За редакцією В.Т. Маляренка. – К., 1997.
20. Колосков А.Г., Гевуркова Е.А. История отечества в документах. 1917– 1993 гг. – Т.3. 1939 – 1945 гг. – М.:ИЛБИ, 1995
21. Хрестоматія з історії держави і права України. – Т.2. Лютий 1917 р. – 1996 р.: Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; За ред. члена-кореспондента Академії правових наук України В. Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре. – 1997.
22. Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика / За редакцією В.Т. Маляренка. – К., 1997.

Яблонская Н.В.

РАБОТА РЕДАКЦИИ ГАЗЕТЫ “КЫЗЫЛ КРЫМ” И КРЫМСКОТАТАРСКОЙ РЕДАКЦИИ ПРИ ВСЕСОЮЗНОМ РАДИОКОМИТЕТЕ ВО ВРЕМЯ ОККУПАЦИИ КРЫМА

История крымскотатарских средств массовой информации первой половины XX в., как и другие темы, связанные с крымскими татарами, долгое время находилась на периферии интересов отечественных ученых. В 1990-е гг., в результате процессов демократизации, проходящих в украинском обществе в целом и в украинской науке в частности, В. Ганкевичем, И. Керимовым, С. Червонной, Р. Музафаровым и др. были проведены серьезные исследования крымскотатарской прессы Крыма. Однако тема функционирования